

IDEJA MINIMALNE DRŽAVE U MODERNOJ POLITIČKOJ TEORIJI

Doc. dr. sc. Marko Dokić*

UDK: 329.12.01(091)
Pregledni znanstveni rad
Primljeno: siječanj 2016.

U ovom radu autor analizira ideju minimalne države u modernoj političkoj teoriji, kao i njen razvoj u društveno-istorijskom kontekstu. Kako se ideja minimalne države tiče pitanja uloge države, koje je prvenstveno ideološko pitanje, ona se analizira kroz ideološku prizmu liberalizma. Preciznije, razmatraju se promene u okviru liberalne tradicije od klasičnog, preko socijalnog do konzervativnog liberalizma (neoliberalizma) i, shodno tome, preobražaji države i ostvarivost teorijskog koncepta minimalne države u XIX i XX veku. Centralni deo rada posvećen je analizi obeležja ove političke ideje, od njene antropološko-filozofske osnove, preko ideja koje su sa njom neraskidivo povezane (negativna sloboda, vladavina prava, proceduralno shvatanje pravde, spontani tržišni poredak) pa do pitanja odgovarajuće sfere delanja vlade kao osnovnog. Na kraju, ispituju se nedostaci i perspektive minimalne države u modernoj političkoj teoriji.

Ključne reči: minimalna država, ograničena vlada, liberalizam, laissez-faire doktrina, vladavina prava

1. UVOD

Pitanje uloge države već dugo je predmet brojnih rasprava u političkoj teoriji, i u suštini se svodi na pitanje (ne)opravdanosti državnog intervencionizma. Ovo pitanje neizbežno ima ideološku dimenziju s obzirom na to da različite političke ideologije daju različite odgovore na njega. U zavisnosti od toga da

* Dr. sc. Marko Dokić, docent Pravnog fakulteta Univerziteta Crne Gore, 13. jula br. 2, Podgorica, Crna Gora; markodokic@t-com.me

li krećemo sa krajnje individualističkog ili izrazito kolektivističkog stanovišta, možemo govoriti o obimu vladinih aktivnosti u najznačajnijim sferama društvenog života. U prvom slučaju, uloga vlade biće uska u dometu, čak minimalna, dok će u drugom slučaju ona obuhvatati čitav niz mera kojima se utiče na život pojedinca. Jedna od ideja nastalih sa ciljem da definiše osnovnu ulogu države jeste i ideja minimalne države. Ona nije imala samo političku dimenziju, već i značajne implikacije u oblastima ekonomije i prava. Stoga, razmatranje ove ideje neraskidivo objedinjuje političku, ekonomsku i pravnu teoriju.

Pošto smo kazali da je pitanje uloge države prevashodno ideološko pitanje, ideju minimalne države treba posmatrati kroz ideološku prizmu, budući da se svaka politička ideologija temelji na određenom skupu ideja, vrednosti i ideala. Ideja o minimalnoj državi temelji se na stavu da je osnovna funkcija države održavanje pravde (zaštita ličnosti i svojine) i zaštita od spoljašnjeg neprijatelja. Nastala je u okviru klasičnog liberalizma, i ne treba je dovoditi u vezu sa anarhizmom. Jer, anarhizam negira politički autoritet i gleda na državu kao na koren svakog zla, odbacujući je u svakom smislu, dok je za klasične liberalne država opravdana, ali samo u onoj meri dok štiti građane od prinude, prevare, krađe i drugih neopravdanih nasrtaja na ličnost i svojinu. Ukoliko prelazi ove granice, država više ne štiti individualna prava, već ih ugrožava i nema opravdanje. To znači da anarhista odbacuje državu, a klasični liberal je smatra nužnim zlom i zato je u znatnoj meri ograničava u interesu individualne slobode. Anarhizam (izvorni, kolektivistički)¹ odbacuje privatnu svojinu i državne institucije u celini (pa i policiju i sudove), a klasični liberalizam, da bi se mogla zaštititi individualna prava i svojina, zahteva postojanje institucija u tom cilju.

Ideja minimalne države, odnosno ideja da je najbolja ona vlada koja vlada minimalno, danas, kada moderna vlada obavlja veliki broj poslova koji prevazilaze pitanja pravde i odbrane, može nekome izgledati veoma čudno. Međutim, ova ideja imala je nekada određen, ne tako mali, broj pristalica u političkoj teoriji, a neki od njih su čitavu društvenu teoriju izgradili upravo na ovoj ideji. U XVIII veku najjasnije tragove ideje minimalne države mogli smo pronaći u delima Adama Smitha i Wilhelma von Humboldta. Isto tako i u sferi ekonomije, pristalice *laissez-faire* doktrine kritikovali su svaki pokušaj državne intervencije

¹ Pored ove vrste anarhizma, koja je daleko značajnija u istoriji političkih ideja u Evropi, postoji i onaj novijeg datuma, koji je oblikovao Murrey Rothbard u SAD i koji se uobičajeno naziva individualističkim anarhizmom (anarhokapitalizmom), u okviru koga se ističu vrednosti negativne slobode, slobodnog tržišta i apsolutnog prava svojine. Detaljnije: Ravlić, S., *Srjetovi ideologije*, CID – Politička kultura, Podgorica – Zagreb, 2013., str. 121 – 125.

ističući da ona uvek daje loše efekte i guši ekonomski i društveni napredak. Tako je Thomas Robert Malthus tvrdio da tzv. zakoni o sirotinji (*poor laws*) koji su predviđali pomoć siromašnima ne mogu u većoj meri da ublaže intenzitet individualne nesreće, te da na širem planu uvek izazivaju opšte zlo.² Ipak, prvu celovitu zamisao minimalne države pronalazimo u XIX veku kod Herberta Spencera, jednog od najpoznatijih mislilaca viktorijanske ere, utemeljivača sociologije i oca socijaldarvinizma. Od njegove smrti (1903.) prošle su decenije sve dok Robert Nozick, 1974. godine, u eri obnove klasične liberalne misli, nije objavio knjigu *Anarhija, država i utopija* (*Anarchy, State, and Utopia*) u kojoj je ideji minimalne države ponovo podario životnu energiju.

Pre nego što razmotrimo sva bitna obeležja ideje minimalne države, potrebno je dati kraći istorijski i društveno-politički okvir kako bismo kroz preobražaje moderne države i ideološke promene mogli videti razvoj ove ideje. Takođe, u najkraćim crtama biće izneta i najuticajnija učenja o minimalnoj državi. Ali, kako cilj ovog rada nije da se detaljno ispituju sva učenja o minimalnoj državi u istoriji političkih teorija, biće reči samo o celovitim teorijama kakve su izložili Spencer i Nozick, dok će učenja ranijih mislilaca iz XVIII veka samo delimično biti spomenuta. Stoga, sledi istorijski i društveno-politički okvir razvoja ove ideje u XIX i XX veku.

2. IDEJA MINIMALNE DRŽAVE U XIX VEKU

Da bismo što bolje mogli spoznati suštinu ideje minimalne države, trebalo bi videti gde i u kom periodu je država imala najviše elemenata ovog teorijskog modela. Zato, navodimo primer iz Taylorove *Istorije Engleske 1914 – 1945* (*English History 1914 – 1945*) koji prikazuje, na primeru Engleske, kada je ta država bila najbliža onome što u političkoj teoriji nazivamo minimalnom državom: “Do avgusta 1914. razuman i zakonima pokoran Englez mogao je proći kroz život jedva primećujući postojanje države, ako se ne računa pošta i policajac. Mogao je živeti gde god želi i kako god mu se dopada da živi. Nije imao svoj matični broj a ni legitimaciju. Mogao je putovati u inostranstvo ili napustiti svoju zemlju zauvek bez pasoša ili bilo kakve zvanične dozvole. Imao je pravo da svoj novac zameni za bilo koju stranu valutu bez ikakvog ograničenja iznosa. Mogao je kupovati robu iz bilo koje zemlje sveta pod istim uslovima po kojima je kupovao i kod kuće. I stranac je, što se toga tiče, mogao čitav život

² Malthus, T. R., *An Essay on the Principle of Population*, Dover Publications, New York, 2007., str. 29.

provesti u ovoj zemlji bez ikakve dozvole ili prijavljivanja policiji. Za razliku od zemalja na evropskom kontinentu, država nije zahtevala od svojih građana da služe vojni rok. Englez je mogao da se prijavi, ako želi, u regularnu kopnenu vojsku, mornaricu ili teritorijalnu odbranu. Mogao je isto tako i da ignoriše zahteve narodne odbrane. Imućni kućevlasnici ponekad su pozivani da budu porotnici. Inače državi su pomagali samo oni koji su to želeli... Ukratko, država je ostavljala odraslog građanina na miru.”³

Dakle, Engleska XIX veka bila je prvi pravi model liberalnog političkog sistema, s tim što ovaj Taylorov primer zaslužuje određene dopune. Naime, iako je politički sistem Engleske nesumnjivo liberalne prirode, treba reći da liberalizam iz druge polovine XIX veka, ili preciznije – s kraja XIX veka, nije bio identičan liberalizmu prethodnog perioda. Ideja minimalne države zamisao je onog tipa liberalizma koji zovemo klasičnim liberalizmom, koji je kao skup ideja i učenja nastao pre nego što je prihvaćen njegov naziv.⁴ Ovaj izvorni liberalizam temeljio se na krajnje individualističkoj filozofiji koja je insistirala na: neprikosnovenom značaju individualne slobode, odsustvu samovoljne prinude kako od strane drugih osoba tako i od strane nosilaca političke vlasti (negativan koncept slobode), privatnoj svojini kao preduslovu individualne slobode (što je imalo za posledicu isključenje velikog broja ljudi iz političkog života), autonomiji pojedinca, *laissez-faire* ekonomiji, ograničenoj vladi i svođenju državnih funkcija na benigni minimum (ideja o minimalnoj državi, odnosno državi kao noćnom čuvaru).

Međutim, vremenom, liberalizam je počeo da se približava demokratiji i socijalizmu. Demokratiji, usled zalaganja jednog dela intelektualne elite za sveobuhvatnu društvenu reformu i proširivanje prava glasa (tzv. filozofski radikali), a socijalizmu radi otklanjanja i ublažavanja posledica industrijalizacije. Naime, broj stanovnika na ostrvu se sa 6 000 000 na početku XVIII veka povećao na skoro 19 000 000 sredinom XIX veka, pa je, kako kaže Fernand Braudel, nastala “jedna Engleska crna od čađi, s industrijskim gradovima i radničkim kućama”, sa fabrikama na brežuljcima koje “imaju pet, šest, pa čak i dvanaest spratova” i zapuštenim stanovima u kojima su živeli radnici “negde i

³ Taylor, A. J. P., citirano prema: Gray, J., *Liberalizam*, CID, Podgorica, 1999., str. 43.

⁴ Liberalizam se kao ideologija uobličio u XIX veku, a izraz liberalizam nastao je 1812. godine u Španiji. Vezan je za delovanje političke grupe *Liberales* koji su se protivili apsolutizmu Ferdinanda VII, pozivajući se na neke principe iz Ustava Francuske iz 1791. godine, inače prvog pisanog ustava u Evropi. Detaljnije: Ravlić S., *op. cit.* u bilj. 1, str. 39.

po petnaestoro u jednom podrumu”.⁵ Industrijalizacija i težak položaj radnika usloveli su proširivanje funkcija države u cilju poboljšanja njihovog položaja, pa je državna intervencija postala naročito izražena u oblastima radnog zakonodavstva, osiguranja i javnog zdravstva. Tako je polako počela da se napušta ideja o minimalnoj državi i da se uspostavlja jedna nova ekonomska i politička doktrina – socijalizam sa osobenim engleskim pečatom.⁶ Istovremeno, ovaj evolutivni put od liberalizma ka socijalizmu u Engleskoj opovrgao je teze pristalica marksizma koji su smatrali da do promena može doći samo revolucionarnim putem, a potvrdio stanovište grupe engleskih intelektualaca okupljenih u fabijevski pokret⁷, prema kojima sam liberalizam nužno vodi u socijalizam.

Dakle, ideja minimalne države je u vreme dominacije *laissez-faire* doktrine bila veoma uticajna, da bi vremenom, sa sve većim širenjem državnog intervencionizma i dodavanjem socijalnih primesa u okvire liberalizma, polako počela da bleedi. Ona predstavlja središnji element klasične liberalne ideologije i tiče se odnosa države i pojedinca, odnosno uloge koju država treba da ima a da se pri tome ne ugroze individualna prava i slobode. Osnovno pitanje koje se u vezi sa tim nameće je – ima li država pravo da koristi prinudu u oblastima koje prelaze ono što se u klasičnom liberalizmu naziva *odgovarajućom sferom vlade* (*proper sphere of government*), kako bi doprinela blagostanju ljudi? Tako, u okviru ideje minimalne države isplivavaju problemi prinudne redistribucije i paternalizma, kao i pitanje teorije pravde. Naime, odbacuje se zamisao o prinudnoj distribuciji; paternalizam se shvata kao ponašanje vlade kojim se ugrožava individualna sloboda, a pravda se shvata kao jednakost tretmana.

Kazati da je ideja minimalne države neraskidivo vezana za liberalizam kao političku ideologiju, samo je delimično tačno. Ovo stoga što postoji više tipova liberalizma (klasični, socijalni, konzervativni), a ideja minimalne države ne predstavlja sastavni deo svakog od njih. Ona predstavlja esencijalno obeležje filozofije individualne slobode na kojoj počiva klasični liberalizam. Mada, svi klasični liberali, iako su bili pobornici *laissez-faire* ekonomije i insistirali na

⁵ Brodel, F., *Materijalna civilizacija: ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka*, knj. III, Službeni list SRJ – Stylos – CID, Beograd – Novi Sad – Podgorica, 2008., str. 541 – 542.

⁶ Lakićević, D.; Stojanović, B.; Vujačić, I., *Teoretičari liberalizma*, Službeni list, Beograd, 2007., str. 149.

⁷ Fabijevci su branili “pozitivnu” ulogu države i državnu intervenciju u korist obespravljenih i siromašnih slojeva, a najpoznatiji su bili George Bernard Shaw, Sidney i Beatrice Webb. Naziv su dobili po rimskom vojskovođi Maksimu Fabiju koji je taktikom izbegavanja krupnih sukoba pobedio u ratu sa Hanibalom.

ograničenoj vladi, nisu u istoj meri zastupali tezu o minimalnoj državi. Tako je Adam Smith pored dužnosti države da deli pravdu i štiti od inostrane agresije smatrao da je dužnost države i obezbeđenje javnih radova i ustanova “kojih podizanje i uzdržavanje nikad ne može biti u interesu nekog pojedinca ili malog broja pojedinaca, jer profit ne bi nikada mogao vratiti izdatak ni jednom pojedincu ni malom broju pojedinaca, iako taj profit daje velikom društvu često mnogo više izdataka.”⁸ Sa druge strane, Herbert Spencer je smatrao da država nema drugih dužnosti osim prve dve koje navodi Smith.

Najkompletniju zamisao minimalne države u XIX veku izložio je upravo Herbert Spencer. Bio je zagovornik *laissez-faire* ekonomije i smatrao je državnu intervenciju opasnom pretnjom individualnoj slobodi. Pošto je 1851. godine u delu *Socijalna statika* (*Social Statics*) formulisao tzv. zakon jednake slobode (*law of equal freedom*), Spencer je postavio osnove za izgradnju do danas najpotpunijeg teorijskog opravdanja minimalne države. Zakon jednake slobode, ili zakon o valjanim društvenim odnosima, predstavlja etički zahtev za ograničavanjem samovolje u cilju obezbeđenja jednake slobode za sve. On kaže da svako ima slobodu da čini šta želi, ali samo ukoliko time ne ugrožava jednaku slobodu drugih.⁹ Kao osnovni princip etike, zakon jednake slobode izražava formulu pravde, koju Spencer označava kao jednakost tretmana. Jedini zadatak koji vlada ima (uz to da štiti građane od agresije spolja) jeste da održava zakon jednake slobode. To je njena odgovarajuća sfera delanja i ona podrazumeva da država “štiti prirodna prava čoveka – da štiti ličnost i svojinu – da sprečava agresiju jačeg nad slabijim – jednom rečju, da održava pravdu.”¹⁰ Sve one delatnosti države koje prevazilaze obavezu održavanja pravde nisu opravdane i vode ugrožavanju autonomije pojedinca i individualne slobode. Takve su npr. aktivnosti koje vlada preduzima u oblastima obrazovanja, religije i zdravstva.¹¹ Spencerova ideja minimalne države proističe iz filozofije krajnjeg individualizma koja državu uvek posmatra kao potencijalnog uzurpatora individualne slobode, i u tom smislu je snažno antietatistički obojena, a njegovo delo *Čovek protiv države* (*The Man versus the State*) postalo je sinonim za kritiku državnog intervencionizma i širenja aktivne uloge vlade u društvenom životu.

⁸ Smith, A., *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, knj. II, Kultura, Zagreb, 1952., str. 187.

⁹ Spencer, H., *Social Statics: Abridged and Revised*, Watts, London, 1910., str. 33.

¹⁰ Spencer, H., *The Man versus the State with Six Essays on Government, Society and Freedom*, Liberty Fund, Indianapolis, 1982., str. 187.

¹¹ Dokić, M., *Spencerova kritika državnog intervencionizma*, Godišnjak Fakulteta političkih nauka, Beograd, vol. 9, br. 13, 2015., str. 185 – 204.

3. IDEJA MINIMALNE DRŽAVE U XX VEKU

U prvoj polovini XX veka dogodile su se stvari koje su iz temelja promenile ulogu države – Prvi svetski rat, velika ekonomska kriza, pa Drugi svetski rat. Sve to doprinelo je razgradnji temelja liberalnog poretka i potpunom napuštanju uverenja da je najbolja ona vlada koja vlada minimalno. Evo kako je Taylor opisao to razdoblje:

“Sve ovo (sloboda engleskog naroda) bilo je promenjeno zbog Velikog rata. Mase ljudi prvi put su postale aktivni građani. Na život pojedinca uticale su naredbe odozgo: od ljudi se zahtevalo da služe državi umesto da se bave samo svojim poslovima. Pet miliona ljudi stupilo je u oružane snage – mnogi od njih (iako manjina) pod prinudom. Hrana Engleza postala je ograničena, a njen kvalitet je po vladinoj naredbi izmenjen. Sloboda kretanja je ograničena, a uslovi rada propisani. Neke grane industrije prestale su sa radom ili su radile sa smanjenim kapacitetom, dok su druge veštački podržavane. Javno izražavanje gledišta je sputano, ulične svetiljke zatamnjene a sveta sloboda uživanja u piću takođe ograničena restrikcijom vremena točenja; naredbom je pivo moralo biti razblaženo, a čak je i vreme na časovnicima promenjeno. Od 1916. svaki Englez je, prema zakonu Parlamenta, ustajao leti jedan sat ranije no inače. Država je tako uspostavila svoju kontrolu nad građanima i ona je, iako smanjena u doba mira, ostala zauvek, a sa Drugim svetskim ratom ponovo se pojačala. Istorija engleskog naroda i engleske države prvi put su se spojile.”¹²

U XX veku značajno je proširena uloga države. Istina, još krajem XIX veka u većem delu liberalne tradicije državni intervencionizam više nije smatran zlom i vlada je polako preuzimala na sebe sve više poslova, ali tek su docnije okolnosti dovele do konačnog napuštanja uverenja da je najbolja ona država koja ima funkciju isključivo da štiti ličnost i svojinu pojedinaca. Uostalom, uspon nacionalizma i drugih kolektivističkih doktrina, ekonomska kriza i rat ubili su i poslednju iluziju o tome da vlada ne treba da ide dalje od toga. Ali, ostalo je aktuelno pitanje do kojih granica vlada treba da dela, odnosno u kojim se sve oblastima politike vladine aktivnosti smatraju opravdanim. Pitanje da li je državna intervencija opravdana, koje je bilo karakteristično za političku teoriju XIX veka, u modernoj političkoj teoriji u XX veku biva preformulisano i glasi: U kojoj meri je državna intervencija opravdana? Dakle, skoro niko više nije osporavao državni intervencionizam, bilo je samo sporno koliko daleko vlada može ići. Sa jedne strane u prvoj polovini XX veka totalitarne ideologije,

¹² Taylor, A. J. P., citirano prema: Gray, J., *op. cit.* u bilj. 3, str. 53.

a sa druge strane posle Drugog svetskog rata projekat "države blagostanja" (*welfare state*) u društvima na zapadu i socijalizam na istoku nisu ostavljali mnogo prostora za revitalizaciju vrednosti klasičnog liberalizma.

Država blagostanja je u periodu posle Drugog svetskog rata pokušala da pruži veoma širok sistem socijalne sigurnosti i politiku pune zaposlenosti, ali inflacija, fiskalna kriza, uvećanje birokratske mašinerije i drugi negativni efekti ovog modela u određenoj meri su uzdrmali snažno uverenje da aktivna uloga vlade mora voditi ka blagostanju. U tom smislu, došlo je do snažne reakcije na takvu intervencionističku ulogu države u jednom delu liberalne misli, koja je već zaboravljenim vrednostima i idejama klasične liberalne tradicije dala veštačko disanje i opet ih učinila vitalnim. Tako je i ideja minimalne države doživela preporod.

Nozickova knjiga *Anarhija, država i utopija* reafirmisala je nekada veoma privlačnu ideju o ulozi države, a intelektualni ambijent za renesansu vrednosti klasičnog liberalizma predstavljala je neoliberalna misao uzdignuta nad ruševinama koncepta države blagostanja. Nozick ističe da svaka država koja nije "ograničena na uske funkcije zaštite od nasilja, krađe, prevare, nepoštovanja ugovora itd." ne može biti opravdana jer ugrožava prava pojedinaca i individualnu slobodu.¹³ Prema njemu, država ne može da se služi prinudom kako bi primorala jednog čoveka da pomogne drugome, niti da mu zabrani neke aktivnosti zarad njegovog sopstvenog dobra ili zaštite. Drugim rečima Nozick kaže da država nema obavezu da brine o građanima koji iz određenog razloga (npr. siromaštvo) nisu u stanju da sami brinu o sebi, kao i da je neosnovan svaki paternalizam vlade koji se ispoljava u raznim vidovima zabrana određenih aktivnosti ili pak nalaganju određenih aktivnosti građanima koje se tiču njih samih i njihove autonomne sfere delanja. Kako ističe Jonathan Wolff u knjizi *Robert Nozick: svojina, pravda i minimalna država* (*Robert Nozick: Property, Justice, and the Minimal State*)¹⁴, paternalizam i državna redistribucija, koje u određenoj meri podrazumeva svaka država koja nije minimalna, protivreče Nozickovoj teoriji pravde, po kojoj su transferi moralno opravdani samo ukoliko su u celosti dobrovoljni. Dakle, prema Nozicku, nijedna država koja je ekstenzivnija od minimalne države ne može biti opravdana.¹⁵ Međutim, anarhokapitalisti, takođe zagovornici slobodnog tržišta, upozoravali su da pošto se

¹³ Nozick, R., *Anarhija, država i utopija*, CID, Podgorica, 2010., str. ix.

¹⁴ Videti: Wolff, J., *Robert Nozick: Property, Justice and the Minimal State*, Polity Press, Cambridge, 1991., str. 12.

¹⁵ Nozick, R., *op. cit.* u bilj. 13, str. 241.

Nozickova koncepcija minimalne države temelji na monopolu prinude kojim država raspolaže u cilju zaštite ličnosti i svojine, ne postoje dovoljne garancije da minimalna država neće postati maksimalna država, odnosno da ne postoje garancije da država neće preći Nozickove uske funkcije zaštite i ugroziti individualnu slobodu.¹⁶

Slično Nozicku, i Ayn Rand veruje da je u najboljem interesu pojedinca vlada koja obezbeđuje isključivo onu vrstu "usluga" od kojih zavisi opstanak samog društva (vojska, policija, sudovi).¹⁷ Drugim rečima, jedini posao vlade jeste da spreči sve one radnje kojima se mogu ugroziti ličnost i svojina, a sve ono što prevazilazi ovu svrhu, dakle čitav set servisnih funkcija vlade, ne može biti opravdano sa etičkog gledišta Ayn Rand.

Neoliberalizam je vrlo brzo doveo do preobražaja društvene stvarnosti i našao realno utemeljenje u svetskoj ekonomiji i politici. Tipičan primer za to jeste politika Ronalda Reagana u SAD i Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji. I zamisao da vlada treba da vlada minimalno ponovo postaje aktuelna kroz Reaganovu poruku Amerikancima da država nije ključ za probleme već da je sama država problem. Ali, kako naglašava Ravlić, to se odnosilo samo na liberalnu intervencionističku i socijalnu državu, a ne na autoritarnu konzervativnu državu.¹⁸ Ponovo revitalizovana klasično-liberalna misao u novom društveno-istorijskom ambijentu veoma se približila konzervativizmu, zbog čega se često naziva i konzervativno-liberalnom misli. Stvorena je posebna formula koja sjedinjuje klasični ekonomski liberalizam, u čijem je središtu ideja slobodnog tržišta, i autoritarni konzervativizam, koji podrazumeva jaku državu sa strogim zakonima i snažnom društvenom disciplinom.¹⁹ Koliko su autoritarne crte bile prisutne u konzervativnom liberalizmu (neoliberalizmu) potvrđuje primer Milтона Friedmana i "čikaške škole", koji su se stavili u službu Pinochetove diktature u kojoj je bila suspendovana politička sloboda, jer je ostala sačuvana privatna svojina nad sredstvima za proizvodnju i sloboda preduzetništva.²⁰ Sloboda se svela na ekonomsku slobodu, slobodu izbora i preduzetništva. Inače, neoliberali su veoma često, pod izgovorom zaštite od komunizma, pružali

¹⁶ Barry, N., *Uvod u modernu političku teoriju*, Službeni glasnik, Beograd, 2007., str. 104 – 105.

¹⁷ Opširnije: Rand, A., *Vrlina sebičnosti*, Global Book, Novi Sad, 1997., str. 162.

¹⁸ Ravlić, S., *op. cit.* u bilj. 1, str. 92.

¹⁹ *Ibid.*, str. 92 – 93.

²⁰ Nedović, S., *Država blagostanja: ideje i politika*, Izdavačka agencija Draganić, Beograd, 1995., str. 178.

podršku različitim autoritarnim režimima u svetu. Poznato je i da je Ronald Reagan SSSR video kao najveću pretnju slobodi.

Ipak, iako izuzetno uticajna u zapadnom svetu, ni neoliberalna politika nije uspela da obezbedi prosperitet. Krajem XX veka broj nezaposlenih je dostigao skoro 20 miliona, a sve više se širio jaz između društava. Došlo je do razaranja društvene solidarnosti i društvene integracije, kao i dubokih promena u društvenoj strukturi.²¹ To je dovelo do ozbiljnog preispitivanja neoliberalnog koncepta, koji je sa ekonomskom krizom iz 2008. godine značajno oslabljen. I opet, izgleda ciklično, raste interesovanje za nekoliko decenija ranije odbačenim Keynesovim idejama (neokejnzijanzizam). Tako i delimično obnovljena ideja minimalne države nije bila dugog veka.

4. OSNOVNA OBELEŽJA IDEJE MINIMALNE DRŽAVE

4.1. Antropološki skepticizam

Antropološko-filozofska osnova ideje o minimalnoj državi jeste teorija ljudske prirode škotskih moralnih filozofa Davida Humea, Adama Smitha i Adama Fergusona, koju ne karakteriše ni idealizovana slika o čoveku i njegovoj prirodnoj dobroti i plemenitosti kako su govorili Rousseau i Condorcet, ni čisto pesimistička vizija čoveka kakvu su izneli Machiavelli i Hobbes. Kako je pisao Hume, čovečanstvo ne poznaje strast kao što je dobronamernost osim kada je reč o krugu nama bliskih osoba (porodica, prijatelji i dr.), pa je tako “najjača pažnja ograničena na nas same; sledećim delom ona se prostire na naše srodnike i poznanike; a tek ona najslabija dopire do neznanaca i nama ravnodušnih”.²² Čoveka uvek pokreće samoljublje – čovek po svojoj prirodi teži da ostvari vlastiti interes. Stoga, pisao je Josiah Tucker, protiv samoljublja se ne treba boriti, već mu treba dati takav smer da se njime može unaprediti opšti interes putem realizacije vlastitog.²³ Čovek po prirodi postupa onako kako mu vlastiti interes nalaže, a istovremeno ga vlastiti interes motiviše da služi drugima. Na taj način, sledeći vlastiti interes, ljudi međusobnim interakcijama, spontano, bez namere i plana, doprinose oblikovanju društvenih ustanova, uvećanju društvenog bogatstva i opštem prosperitetu. Kako kaže Adam

²¹ Marinković, D.; Ristić, D., *Konstrukcija saglasnosti: svakodnevnica i prostorne strategije neoliberalizma*, Sociologija, vol. 57, br. 1, 2015., str. 112 – 132.

²² Hume, D., *Rasprava o ljudskoj prirodi*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983., str. 416.

²³ Navedeno prema: Lakićević, D., *Metoda i politika*, Institut za evropske studije – Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2003., str. 88.

Smith, mi ne očekujemo ručak od naklonosti mesara, pivara ili pekara, već od njihovog čuvanja vlastitog interesa: "Mi se ne obraćamo njihovoj čovječnosti, već njihovoj sebičnosti, i ne govorimo im nikada o svojim potrebama, već o njihovim probicima."²⁴ Postupajući u skladu sa vlastitim interesom ljudi usmeravani nevidljivom rukom pomažu jedni drugima, čime Smith pokazuje da samo slobodno tržište, a ne nikakva centralna vlast, omogućava zadovoljenje individualnih želja i društveni napredak. Na taj način, isključujući mogućnost da država svojom intervencijom usmerava u pravcu opšteg prosperiteta, antropološki skepticizam škotskih filozofa usađen je u ideju minimalne države. Vlastiti interes, ta želja da poboljšamo svoje stanje, koja se "rađa s nama u utrobi majčinoj i nikada nas ne napušta sve do groba"²⁵, predstavlja izvor iz kog potiče kako privatno tako i opšte blagostanje.

Na ovom mestu vidimo ključnu razliku između prvih teorija blagostanja i onih koje su karakteristične za modernu političku teoriju. Jer, teorija blagostanja nastala u škotskoj prosvetljenosti držala je da ljudska dobrobit nije funkcija promišljenog političkog delovanja već posledica dejstva slobodnog tržišta koja nastaje spontano iz slobodne igre individualnih nastojanja.²⁶ Dakle, država nije imala obavezu da obezbedi blagostanje. Međutim, kasnije, u XX veku, teorija blagostanja dobija sasvim drukčije usmerenje i državu sada smatra nezostavnim elementom koji je neophodan da bi se moglo govoriti o blagostanju. Nova, moderna teorija temeljila se na kritici dejstva samoregulativnog tržišta klasične ekonomske misli i pitanje blagostanja je dovela u neposrednu vezu sa pitanjem preraspodele. Promenu shvatanja o tome šta obezbeđuje opšte blagostanje pratila je promena shvatanja uloge države u modernoj političkoj teoriji, pa je tako ideja minimalne države potisnuta u drugi plan.

4.2. Negativna sloboda

Ideja minimalne države uobličena je u okviru liberalne misli, sa ciljem zaštite individualne slobode. Njeni temelji su individualistički, a sloboda je njeno krajnje ishodište. Teorija individualizma počiva na nekoliko osnovnih političkih, ekonomskih, etičkih i ontoloških principa²⁷, ali za određenje slobode na kome je zasnovana ideja minimalne države od vitalnog značaja je onaj koji se

²⁴ Smith, A., *op. cit.* u bilj. 8, str. 17.

²⁵ *Ibid.*, str. 308.

²⁶ Barry, N., *op. cit.* u bilj. 16, str. 300 – 301.

²⁷ Hiskes, R. P., *Community without Coercion: Getting Along in the Minimal State*, Associated University Presses, London – Toronto, 1982., str. 11 – 19.

temelji na distinkciji između sfere privatnog i javnog, odnosno na postojanju područja unutar koga pojedinac treba da bude prepušten sam sebi bez uplitanja drugih i unutar koga može da dela onako kako sam izabere. Naravno, ovo delanje koje počiva na slobodi izbora pojedinca ne znači da on može činiti šta mu je volja, jer bi se u tom slučaju sloboda izvrgla u samovolju. Stoga, on može delati samo do one granice dok svojim radnjama ne ugrozi isto takvo pravo na delanje drugog pojedinca unutar njegove privatne sfere. Važno je naglasiti da svi zagovornici minimalne države insistiraju na negativnom određenju slobode (sloboda "od"). U tom smislu, sloboda se shvata kao odsustvo *samovoljne* prinude, pri čemu je ključna reč *samovoljne*, jer ako bi se sloboda shvatila kao odsustvo svake prinude, onda bismo se približili poziciji anarhista budući da države nema bez prinude i monopola fizičke sile. A klasični liberali smatraju državu neophodnom da bi se štitili ličnost i svojina, što znači da je nužno sprečiti samo samovoljnu prinudu kada je reč o individualnim pravima.

Dakle, možemo kazati da je određenje slobode koje je najbliže ideji minimalne države ono koje je definiše kao odsustvo samovoljne prinude jednog pojedinca nad drugim i, isto tako, odsustvo samovoljne, pravno neutemeljene, prinude od strane nosilaca javne vlasti prema građanima. Suprotno, pozitivan koncept slobode, koji podrazumeva moralnu obavezu države da stvori neophodne uslove za samorazvitak građana, ne može biti prihvatljiv za klasične liberalne i njihovu ideju minimalne države jer takav koncept slobode implicira da država mora imati intervencionističku ulogu, budući da samorazvitka ne može biti tamo gde caruju beda i oskudica.

4.3. Vladavina prava

Negativno određenje slobode, da bi moglo biti prihvatljivo u okviru razmatranja teorijskog koncepta minimalne države, zahteva određenu nadgradnju. Jer, da bismo mogli kazati da pojedinac uživa slobodu i da nije podvrgnut tuđoj samovoljnoj prinudi, prinuda je ipak neophodna. A nju može primenjivati isključivo država. To je mesto u kome se vidi razlika u odnosu na anarhiste koji u potpunosti odbacuju i državu i prinudu. Dakle, imamo svojevrstan paradoks – samovoljna prinuda koja se sprečava prinudom. I gde su tu onda garancije da država, kao zaštitnik od samovoljne prinude i čuvar slobode, i sama neće samovoljno nasrnuti na slobodu pojedinca, njegovu ličnost i svojinu. Ko će nas čuvati ukoliko sama država, odnosno imaoci političke moći počnu tako da delaju? Izgleda da pristalice minimalne države ovde dolaze u slepu ulicu, pa

su stoga negativno shvatanje slobode kao odsustva samovoljne prinude morali dopuniti jednom drugom idejom, koja omogućava održanje ideje minimalne države. Reč je o ideji vladavine prava, ideji “da vlast mora biti strogo ograničena i svedena u relativno uske okvire da bi područje osnovnih sloboda i prava ostalo neprikosnovo”.²⁸ Dakle, minimalna država uvek podrazumeva ograničenu vladavinu. Državna vlast mora biti ograničena sistemom opštih pravila kojima se isključuje svaki vid arbitrarnosti i samovolja nosilaca javne vlasti i garantuje zaštita individualnih prava i sloboda. Tako, kroz ideju vladavine prava (*rule of law*), pravo postaje mehanizam zaštite pojedinaca od samovolje vlasti, i u tom smislu možemo kazati da su ideje vladavine prava i minimalne države neraskidivo povezane. Ali, kako ideja vladavine prava zavisi od shvatanja države, ona je doživljavala preobražaje sa preobražajima moderne države. Izvorna zamisao vladavine prava, koja je oblikovana u ideološkom ambijentu klasičnog liberalizma, i shvatanje vladavine prava u vreme kada se aktivna uloga vlade smatrala korisnom u cilju smanjivanja društvenih nejednakosti ne mogu biti identični.

U klasičnom liberalnom (metappravnom) shvatanju, vladavina prava treba da postavi određene granice političkoj moći, koje se ne mogu preći a da se pri tome ne ugrozi tuđa sloboda. Najjasniji izraz dobila je u delu *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* koje je napisao Albert Venn Dicey, po kome vladavina prava podrazumeva: odsustvo arbitrarne vlasti kada je reč o individualnim pravima i slobodama; jednakost svih građana pred zakonom i pravnu sigurnost shvaćenu kao slobodu od uplitanja bilo koga pa i nosilaca javne vlasti, koja proizilazi iz precedentnog karaktera engleskog ustava.²⁹ Ovakvo poimanje vladavine prava znatno ograničava državnu vlast radi zaštite individualne slobode i kritički se odnosi na bilo koji oblik arbitrarnosti, diskrecionog odlučivanja o individualnim pravima i pozitivne diskriminacije. Ključna komponenta ovako shvaćene ideje vladavine prava jeste jednakost građana pred zakonom, pa se shodno tome isključuje mogućnost da vlada iz bilo kojih razloga (npr. siromaštvo, nezaposlenost) pomaže jednoj kategoriji građana i da zbog toga prinudnim putem (porezima) prikuplja sredstva za takvu vrstu pomoći. Međutim, vremenom, moderna država doživljava promene i od

²⁸ *Pravo kao umeće slobode: ogled o vladavini prava*, Službni glasnik, Beograd, 2005., str. 127.

²⁹ Dicey, A. V., *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, Liberty Fund, Indianapolis, 1982., str. 110 – 120, http://files.libertyfund.org/files/1714/0125_Bk.pdf (9. VIII 2015.).

konstitucionalne, klasično-liberalne ona polako počinje da dobija demokratska i socijalistička svojstva. To je uslovalo i promenu u shvatanju vladavine prava. U novonastalim društvenim okolnostima, kada je došlo do proširenja prava glasa i širenja sfere delanja vlade, jednakost građana pred zakonom u pravom smislu reči, na čemu je insistirao Dicey, postaje iluzorna. U eri širenja uverenja u ispravnost državne intervencije u cilju korekcije socijalnih i ekonomskih nejednakosti, najveći broj zakona više nije imao opšti značaj, već su se odnosili na posebne kategorije građana. Razvodnjavanje liberalizma sa elementima socijalizma i preobražaji države koji su pratili te promene uslovali su i napuštanje metappravne koncepcije vladavine prava koja se temeljila na ograničenoj vladi i jednakosti pred zakonom. Novo shvatanje više nije radikalno osporavalo one zakone koji su na određeni način, u interesu socijalne pravde i društvene solidarnosti, pojedine kategorije građana tretirali na drukčiji, povoljniji način. Tako se i zamisao vladavine prava menjala zajedno sa ideološkim promenama po pitanju uloge države unutar liberalne tradicije.

Posle II svetskog rata, u vreme države blagostanja, nastavile su se slične rasprave o vladavini prava, odnosu vladavine prava i socijalne pravde, kao i kompatibilnosti ideja vladavine prava i države blagostanja. Sa jedne strane, Hayek je insistirao na metappravnoj koncepciji vladavine prava i tvrdio da su vladavina prava i socijalna pravda inkopatibilni, dok je Harry Jones smatrao da vladavina prava i država blagostanja nisu suprotstavljeni.³⁰ No, ovaj rad ne dozvoljava da se detaljnije ispituju razlike u shvatanjima vladavine prava, već je na njih ukazano samo da bi se istaklo da se ideja minimalne države može dovesti u vezu samo sa metappravnom koncepcijom vladavine prava, koja je utemeljena na nepriko-snovenom načelu jednakosti tretmana, odnosno jednakosti pred zakonom.

4.4. Proceduralna pravda

Ideja minimalne države povlači za sobom posebno, proceduralno shvatanje pravde. Suština ovakvog shvatanja temelji se na postojanju opštih pravila kojima se štite prava svojine i kojima se zabranjuje prevara i upotreba sile u sklapanju ugovora.³¹ Tipičan primer proceduralnog shvatanja pravde pronalazimo kod Hayeka i Nozicka, međutim ovakvo poimanje pravde ima poreklo u Humeovoj teoriji pravde i antropološkom skepticizmu. Naime, Hume je polazeći od tri osnovna postulata čovekove prirode – čovekova beskonačna želja za

³⁰ Košutić, B. P., *Uvod u jurisprudenciju*, CID, Podgorica, 2008., str. 229 – 230.

³¹ Barry, N., *op. cit.* u bilj. 16, str. 178.

dobrima, ograničenost resursa i čovekova ograničena dobronamernost – došao do neophodnosti uspostavljanja pravila pravde. Čovek je stvorenje koje uvek želi više dobara nego što mu je potrebno, stvorenje u kome tinja plamen nezasite želje za dobrima. Priroda ga je opteretila bezbrojnim potrebama, podarivši mu pri tome slabašna sredstva za njihovo podmirenje.³² Te svoje prirodne nedostatke čovek može da prevaziđe samo pomoću društva. Ali, dobra do kojih čovek dolazi sopstvenom radinošću su oskudna, pa nisu sigurna i podložna su nasrtajima drugih, zbog čega se javlja potreba za njihovom zaštitom. To znači da treba uspostaviti izvesna pravila koja će kazati šta je pravedno a šta nije, a to su pravila o stabilnosti svojine, pravila o prenosu svojine i pravila o ispunjenju obećanja. Vidimo, dakle, da je kod škotskog filozofa izvor pravde vlastiti interes, jer je u interesu svakog pojedinca zaštita sopstvenog poseda, koje opet nema bez pravila pravde. Kao što smo rekli, Humeovog čoveka odlikuje ono što je David Miller nazvao postulatom ograničene ili nepotpune dobronamernosti³³, što znači da čovek najviše gleda sebe, pa zatim svoje srodnike i poznaninike, dok je za neznance gotovo nezainteresovan. Hume odbacuje i poptuni egoizam i potpuni altruizam, jer, kada bi npr. ljudi po svoj prirodi bili apsolutno blagonakloni, pravila pravde ne bi ni bila potrebna.

Dakle, pravda se sastoji u poštovanju prava svojine drugih pojedinaca i predstavlja sam temelj društva, budući da bi se bez nje ono u potpunosti urušilo. Kako je u *Teoriji moralnih osećanja* (*The Theory of Moral Sentiments*) istakao Adam Smith, pravda predstavlja glavni stub društva bez koga bi se ono moralo u trenutku urušiti i raspasti u atome.³⁴ Poreklo joj je u samoljublju i stoga je njena svrha zaštita ličnosti i poseda, odnosno svojine. Zato kada Hayek insistira na postojanju tzv. pravila pravednog ponašanja, čiji je cilj da “povlačenjem granica, što je više moguće spreče da se akcije različitih pojedinaca međusobno sukobljavaju”³⁵ i koja omogućavaju da se u svakom trenutku ustanovi granica zaštićenog delokruga svakoga i tako napravi razlika između *meum* i *tuum*, on zapravo samo dalje razrađuje Humeovu koncepciju pravde. Ova pravila Hayek naziva pravilima pravednog ponašanja, jer ne deluju arbitrarno već neutralno. To znači da ne postoji drugo formalno merilo pravednosti do opštosti i jedna-

³² Hume, D., *op. cit.* u bilj. 22, str. 413.

³³ Miller, D., *Philosophy and Ideology in Hume's Political Thought*, Oxford University Press, Oxford, 1981., str. 106.

³⁴ Smith, A., *Teorija moralnih osećanja*, CID, Podgorica, 2008., str. 80.

³⁵ Hayek, F. A., *Pravo, zakonodavstvo, sloboda*, CID – Službeni list, Podgorica – Beograd, 2002., str. 104.

kosti zakona.³⁶

Predstavnici proceduralnog shvatanja pravde žestoko kritikuju poimanje pravde kao distributivne pravde, to jest imaju negativan stav prema socijalnoj pravdi. Iako je socijalna pravda osnovna vrednost moderne socijaldemokratske ideologije, ona nije strana ni jednom delu liberalne misli u sklopu zamisli o jednakim šansama u uslovima što veće ekonomske efikasnosti i što manjeg uništavanja prirodnih resursa.³⁷ Reč je o onom delu liberalne misli (Rawls, Dworkin) koja je davala primat jednakosti nad slobodom, ne odbacujući na taj način socijalnu pravdu.³⁸ Dworkin je tako konstruisao model “pravičnog tržišta” koji pravi razliku između zasluženih i nezasluženih ekonomskih nejednakosti i koji dozvoljava samo prve³⁹, i na taj način ostavio prostor za socijalnu pravdu u svojoj političkoj teoriji. Ipak, neoliberalna kritika socijalne pravde odbacuje istu kao opasan kolektivistički koncept koji je neostvariv u velikom modernom društvu. Njihova argumentacija se svodi na sledeće: samo u malim grupama, u kojima se pripadnici međusobno dobro poznaju, moguće je da se udeli svakog pripadnika grupe mogu raspodeliti prema usvojenim standardima zasluge, dok je u velikom društvu nemoguće utvrditi moralnu zaslugu i pravičnu raspodelu. Hayek kaže da je zahtev za nagradom prema zasluzi, koji podrazumeva socijalna pravda, zahtev koji je nemoguće ostvariti u velikom društvu jer ne možemo znati sve okolnosti koje određuju zaslugu⁴⁰, odnosno ne možemo sa sigurnošću znati kako će nešto biti vrednovano od strane drugih na tržištu. Nozick navodi i da zavist predstavlja jednu od osnovnih pokretačkih sila koje vode isticanju zahteva za ostvarenjem socijalne pravde, odnosno da se zavist nalazi u temeljima egalitarizma. Tako, kaže da nejednakosti u prihodima ili nejednakosti preduzetnika u poređenju sa njegovim nameštenicima “toliko *izjedaju* ljude – ne zbog osećanja da je superiorni položaj nezaslužen, već zbog osećanja da on *jest* zaslužen i zarađen”, pa će radnik u fabrici koju je osnovao nekadašnji radnik, stalno sebi postavljati pitanje: zašto je on uspeo a ne ja, zašto sam ja ovde.⁴¹

No, nema potrebe da se dalje razmatra neoliberalna kritika koncepta soci-

³⁶ Hayek, F. A., *Poredak slobode*, Global Book, Novi Sad, 1998., str. 185.

³⁷ Ravlić, S., *op. cit.* u bilj. I, str. 136.

³⁸ Rawls, J., *Teorija pravde*, CID – Službeni list SRJ, Podgorica – Beograd, 1998.; Dworkin, R., *Suština individualnih prava*, CID – Službeni list SRJ, Podgorica – Beograd, 2001.

³⁹ Vujadinović, D., *Politička filozofija Ronalda Dworkina*, Službeni glasnik – Pravni fakultet, Beograd, 2006., str. 55.

⁴⁰ Hayek, F. A., *Studije iz filozofije, politike i ekonomije*, Paideia, Beograd, 2002., str. 160.

⁴¹ Nozick, R., *op. cit.* u bilj. 13, str. 196.

jalne pravde i ispituje da li je i u kojoj meri opravdana, već je važno istaći da zamisli minimalne države, vladavine prava i proceduralne pravde odbacuju socijalnu pravdu prvenstveno zbog toga što krši noseći postulat na kome se one temelje – postulat jednakosti građana pred zakonom. Dok se prve ideje zasnivaju na jednakosti tretmana, ideja socijalne pravde počiva na nužnosti redistribucije, i samim tim na različitosti tretmana. U suštini, proceduralna pravda, kako je to oslikao Norman Barry, nalikuje trkama – “pravična trka nije ona u kojoj osoba koja pobjedi moralno zaslužuje da pobjedi, nego ona u kojoj nema varanja, niko ne startuje prerano ili ima nepravično preimućstvo upotrebom droga.”⁴²

4.5. Spontani tržišni poredak

Ideji minimalne države odgovara i ideja o spontanom poretku tržišta, koji Hayek naziva *katalaksija*, po grčkoj reči *katallattein* što bi se moglo prevesti kao “preobraziti se od neprijatelja u prijatelja”. Ovakav tržišni poredak, utemeljen na konkurenciji, privatnoj svojini i slobodi preduzetništva, podrazumeva postojanje tržišne utakmice, svojevrsne igre u kojoj će prosperirati oni koji na najbolji način ukomponuju znanje i veštinu. Reč je o tržišnom sistemu koji predstavlja svojevrsnu igru razmene u kojoj svi igrači imaju koristi, iako svi oni imaju sopstvene ciljeve, a rezultat je uvek posledica kombinacije veštine i sreće.⁴³ Katalaksija je igra jer ne znamo unapred do kakvih će rezultata dovesti. Tržišni mehanizam funkcioniše tako što ljudi međusobno saraduju na obostranu korist, a da pri tome ni kod jednog od njih ne postoji namera da pomogne drugome u realizaciji njegovih ciljeva. U okviru ovako shvaćenog poretka ljudi ostvaruju mnoštvo različitih ciljeva putem razmene dobara i usluga, a pri tome ostvarenje jednog cilja ne narušava izgleda da se ostvare drugi ciljevi. Svaki čovek, sledeći sopstveni interes, nenamerno i nesvesno služi ostvarenju ciljeva drugog čoveka. Na taj način procesi katalaksije omogućavaju da iz sleđenja vlastitog interesa nastupi opšte blagostanje.⁴⁴

Međutim, čini se da ovakvo funkcionisanje tržišta daje veće šanse za uspeh onima koji u startu poseduju više, odnosno onima koji su na boljim početnim pozicijama, što znači da se teško može uporediti sa igrom. Ovo stoga što se

⁴² Barry, N., *op. cit.* u bilj. 16, str. 179.

⁴³ Butler, E., *Hayek: His Contribution to the Political and Economic Thought of Our Time*, Temple Smith, London, 1983., str. 45.

⁴⁴ Hayek, F. A., *op. cit.* u bilj. 35, str. 140.

kod igre, npr. igre kartama, karte posle svake runde iznova mešaju, dajući svakom igraču mogućnost da krene sa iste osnovne linije, dok u slučaju tržišnog procesa to nije tako jer su šanse za uspeh određene početnom distribucijom bogatstva, koja je retko kad jednaka i koja čak teži da bude sve manje takva sa svakom sledećom rundom.⁴⁵

Ipak, pored ovog značajnog nedostatka, koncept spontanog tržišnog poretka imao je važnu ulogu u borbi protiv u jednom delu sveta široko rasprostranjenog uverenja u prosperitet koji obezbeđuje sistem centralnog planiranja. Naime, ideja spontanog tržišnog poretka išla je uz ideju minimalne države koja je kroz neoliberalnu misao delimično bila obnovljena u drugoj polovini XX veka, jer je suprotstavljena sistemu centralnog kolektivističkog planiranja i uverenju da je moguće urediti život prema unapred smišljenom planu, koji je bio prihvaćen u zemljama socijalističkog bloka. Jer, društveni sistem u kome se vrši centralno dirigovanje svim ekonomskim aktivnostima prema utvrđenom planu koji određuje na koji način treba koristiti društvene resurse u velikoj meri prevazilazi ono na čemu počiva zamisao o minimalnoj državi, i sasvim suprotno tome podrazumeva značajni obim vladinih aktivnosti i nezaobilaznu ulogu države u apsolutno svim sferama društvenog života. Njegovi kritičari smatrali su da planski sistem insistira na rekonstrukciji društvenog života po uzoru na autoritarnu organizaciju, kakva je npr. vojska, a svaki sistem ustrojen na autoritarnim principima vodi sigurnom gubitku slobode. Upozoravajući na tendenciju planskog društva sa centralnom ulogom države ka totalitarizmu, autori neoliberalnog talasa (Hayek, Friedman i dr.) značajno su doprineli spoznaji o negativnim efektima koje takav sistem proizvodi. Na kraju, i sami smo na primeru realnog, autoritarnog socijalizma mogli da se uverimo da sistem utemeljen na: političkoj represiji, državnom upravljanju celokupnim ekonomskim životom, apsolutnoj dominaciji državne svojine, usiljenoj industrijalizaciji i preglomaznom birokratskom aparatu, nikako ne može doprineti afirmaciji individualne slobode.

Naravno, njihova kritika se nije zadržavala samo na ovakvim sistemima, već je bila usmerena prema svakom obliku državnog intervencionizma za koji su smatrali da može ugroziti individualna prava i slobode. Tako je i projekat države blagostanja, kao poseban oblik kapitalističkog društva utemeljen na kejnzijanskoj politici, pluralističkoj demokratiji i razvijenom sistemu socijalne

⁴⁵ Kley, R., *Hayek's Social and Political Thought*, Clarendon Press, Oxford, 1994., str. 99.

sigurnosti⁴⁶, pretrpeo bujice kritika, koje su čak išle toliko daleko da su pojedini autori tvrdili da su posledice državne intervencije iste i u državi blagostanja i u socijalizmu i drugim oblicima kolektivizma. Tako je Ludwig von Mises govorio da ne postoji “neki treći društveni sistem koji ne bi bio ni tržišna ekonomija ni socijalizam”⁴⁷, ne dozvoljavajući time kompromis između liberalizma i socijalizma, odnosno postojanje tzv. srednjeg puta koji je zagovarao socijalni liberalizam.

4.6. Odgovarajuća sfera vlade

Minimalna država počiva na principu o odgovarajućoj sferi delanja vlade, koja se ne može preći a da se time ne ugrozi individualna sloboda. Sve delatnosti države koje prevazilaze osnovnu funkciju države (održavanje pravde i zaštita od spoljašnjeg neprijatelja), za pristalice ideje minimalne države nisu opravdane. Tako, po njima, nije opravdana aktivna uloga države u oblastima osiguranja, radnog zakonodavstva, obrazovanja i javnog zdravstva. To znači da je bilo kakav oblik osetnog državnog intervencionizma nespojiv sa doslednom klasično-liberalnom koncepcijom minimalne države. Ona je neraskidivo povezana sa *laissez-faire* doktrinom i idejama slobodnog, samoregulativnog tržišta i spontanog poretka kao zaostavštinom škotskih moralnih filozofa.

Međutim, danas je klasična *laissez-faire* doktrina napuštena. Za modernu državu možemo da kažemo da obavlja mnogobrojne funkcije koje u velikoj meri prevazilaze odgovarajuću sferu delanja vlade na kojoj insistiraju zagovornici političkog ideala minimalne države. Tako, pored ogranaka vlade koji brane građane od akata agresije, kako spolja od stranih neprijatelja tako i iznutra od strane samih građana, postoje i ogranci koji podrazumevaju izrazito aktivnu ulogu vlade u društvenom životu. Ali, među njima valja praviti određene razlike. Tako, neki sektori vlade pružaju građanima niz različitih javnih usluga (npr. putevi, biblioteke itd.) u cilju poboljšanja kvaliteta života, dok neki pak preuzimaju na sebe funkciju da se brinu o pojedinim kategorijama građana koji to ne mogu sami da čine (nezaposleni, siromašni itd.), pa čak i preuzimaju na sebe ulogu oca i zabranjuju građanima određene aktivnosti ili ih primoravaju da delaju u određenom pravcu za koji smatraju da je u interesu samih građana.

Od navedenih aktivnosti nije sporno da je samo prva (odbrana i održavanje pravde) u potpunosti saglasna sa idejom minimalne države. Ali, da li su sve

⁴⁶ Nedović, S., *op. cit.* u bilj. 20, str. 5.

⁴⁷ Mises, L. von, *Od plana do haosa*, Global Book, Novi Sad, 1999., str. 26.

druge aktivnosti vlade takve prirode da uzurpiraju individualnu slobodu koju ideja minimalne države treba da štiti? Radikalni zastupnici minimalne države tipa Spencera sasvim sigurno bi dali potvrđan odgovor. Međutim, takav stav nije opravdan, jer određene delatnosti vlade, iako prevazilaze zaštitu od spoljašnje agresije, zaštitu svojine i održavanje pravičnih odnosa među građanima, svakako ne ugrožavaju individualna prava i slobode. Zbog čega bi npr. izgradnja puteva kao delatnost vlade ugrožavala individualnu slobodu? Ova i slične delatnosti vlade obezbeđuju svima korist podjednako i niko nije prinudno diskriminisan da bi se popravio položaj nekoga drugoga. Pošto svi delovi društva imaju korist, ne može biti ugrožavanja slobode pojedinaca vladinim aktivnostima ovog tipa. Dakle, ideja minimalne države, ukoliko se temelji na načelima individualne slobode i jednakosti pred zakonom, nema valjanu argumentaciju da uskrati pravo vladi da obezbeđuje razne javne usluge u cilju podizanja kvaliteta života građana, budući da se time niti ugrožava načelo jednakosti pred zakonom niti bilo čija individualna sloboda. Teško je pronaći čoveka koji će npr. kazati da postojanje javne biblioteke na bilo koji način ugrožava njegovu slobodu. Ali, zato se mogu pronaći mnogi koji će kazati da im je sloboda ugrožena ukoliko vlada pokuša na njihov račun da obezbedi određena dobra od kojih će samo delovi stanovništva imati korist. Tu spadaju različite delatnosti vlade u cilju smanjivanja siromaštva, borbe protiv nezaposlenosti i sl. Jer, ukoliko se npr. vlada odluči za sistem progresivnog oporezivanja, načelo jednakosti pred zakonom će biti narušeno, a onaj koji je oporezovan po višoj stopi sigurno neće kazati da mu je drago što država stavlja ruku u njegov džep i daje njegov novac drugima. Kako je istakao Spencer, čovek koga zakon obavezuje da izdvoji deo svoga novca da bi se pomoglo siromašnim “ne stavlja svoju ruku u džep iz čistog saosećanja prema siromašnima; on gleda na taj zahtev kao na još jednu dažbinu, i oseća pre neprijatnost nego zadovoljstvo izdvajajući novac.”⁴⁸ Stoga, ove aktivnosti vlade ne mogu biti tretirane na isti način kao one od kojih koristi imaju svi delovi društva.

Naravno, dosledni zagovornici minimalne države i ekstremne *laissez-faire* doktrine mogu prigovoriti da vlada i u slučaju prvo navedenih aktivnosti prinudno primorava građane da izdvajaju novac za određene projekte za koje vlada kaže da doprinose njihovoj dobrobiti, odnosno blagostanju. Ali, budući da načelo jednakosti građana pred zakonom kao konstitutivni element ideje minimalne države ovde nije prekršeno, nije prihvatljiva teza da su aktivnosti vlade tog tipa inkompatibilne sa teorijskim konceptom minimalne države. Uo-

⁴⁸ Spencer, H., *op. cit.* u bilj. 10, str. 199.

stalom, ne treba zaboraviti da je i Adam Smith, iako se pridržavao principa o štetnosti državnog intervencionizma, ipak ostavljao vladi prostor da dela kada je reč o izgradnji puteva i mostova ili brizi o zdravlju u slučaju zaraznih bolesti. Sa druge strane, ekstremni zagovornici *laissez-faire* ekonomije, kao što je to bio Herbert Spencer, nisu dopuštali vladi takve aktivnosti i u socijaldarvinističkom duhu gledali su na siromaštvo kao na jedan od zakona prirode. Ipak, socijaldarvinistički stav o neopravdanosti državne intervencije krajnje je diskutabilan, jer ukoliko se neko poziva na prirodne zakone onda tu nema mesta za etička pitanja i moralne dileme. Prirodni zakoni se dešavaju nezavisno od volje čoveka i kao takvi ne mogu biti ni moralni ni nemoralni. Međutim, kada je reč o društvenim problemima uvek možemo postaviti pitanje da li je nešto etički opravdano, pa je u tom smislu i pitanje državne intervencije podložno moralnoj oceni o opravdanosti. Stav o opravdanosti, odnosno neopravdanosti državne intervencije uvek se temelji na vrednosnim sudovima. Stoga, možemo kazati da je socijaldarvinistička odbrana *laissez-faire* doktrine manjkava. Suprotno, ukoliko branimo osnovne *laissez-faire* principe koristeći se efektima koje oni u krajnjoj liniji proizvode – npr. činjenica da sloboda konkurencije redukuje opasnost uspostavljanja državnog monopola – to je sasvim legitimno jer nismo napravili ogradu od etičkih pitanja.

Osnovna funkcija države, dakle, može da se proširi još nekim aktivnostima vlade, a da se na taj način ne ugrozi individualna sloboda, jednakost pred zakonom, i da se i dalje ostane u granicama onog teorijskog koncepta koji nazivamo minimalnom državom. U prilog tome, navedimo jedan primer koji će nam pokazati sasvim suprotno od onog što tvrde tvrdokorni zastupnici države kao noćnog čuvara. Ako preta opasnost od epidemije i postavi se pitanje da li vlada treba da dela u cilju zaštite tako što će narediti građanima da nešto čine (npr. obavezna vakcinacija i sl.) ili da se uzdrže od činjenja (mere karantina i sl.), neko bi u antietatičkom duhu mogao kazati da time vlada guši slobodu izbora i uzurpira autonomnu sferu delanja pojedinaca. Ali, ako se vratimo na osnovnu svrhu ideje minimalne države, zaštitu ličnosti i poseda, odnosno zaštitu individualne slobode koja je pojmljena negativno, videćemo da navedene aktivnosti vlade ne ugrožavaju već naprotiv, omogućavaju slobodu. Jer, negativno određenje slobode podrazumeva da možete delati samo do one granice dok ne počnete svojim delanjem da ugrožavate istu takvu slobodu drugoga. Ukoliko je pređete, više ne govorimo o slobodi, već samovolji (divljoj slobodi), jer ugrožavate autonomnu sferu delanja drugih pojedinaca. To zapravo znači da bi, u navedenom primeru, onaj koji odbije da se vakciniše ili zaražen nastavi

normalno da se kreće ulicama ugrozio druge svojim delanjem. I, dalje, proizilazi da vlada zabranjujući građanima određene aktivnosti ili primoravajući ih da se ponašaju na određeni način ne ugrožava uvek individualnu slobodu. Na kraju, dolazimo i do toga da pojedine aktivnosti vlade nisu štetne po slobodu, iako nadilaze odbranu i deljenje pravde, već naprotiv – da su više nego potrebne.

Naravno, niko ne spori da je izuzetno opasno da vlada u potpunosti na sebe preuzme ulogu kakvu ima otac u odnosu na svoju maloletnu decu i da do detalja reguliše privatne živote građana i uskrati im više nego potrebnu slobodu izbora, ali vidimo da postoje situacije i oblasti društvenog života u kojima se pokazuje da je ideja minimalne države u svojoj izvornoj formi neodrživa. Dakle, ne treba prihvatiti “paradoks slobode”, po kome političko telo (država) može prinuditi pojedinca da bude slobodan⁴⁹, jer on apsolutno shvaćen otvara vrata totalitarizmu, ali isto tako ne treba prihvatiti ni klasično-liberalni stav o apsolutnoj štetnosti državnog intervencionizma.

5. ZAKLJUČAK

Dakle, u modernoj političkoj teoriji ideja minimalne države nije imala značajniju ulogu. Pokušaj njene primene u realnoj politici 80-ih godina, kao što smo videli, imao je ne samo liberalno već i konzervativno-autoritarno ishodište. Ipak, i u modernoj političkoj teoriji bilo je mislilaca koji su konstantno ukazivali na prednosti minimalne, ograničene vlade, a to su činili na dva načina. Moderni zastupnici vrednosti klasičnog liberalizma temeljili su svoju odbranu minimalne vlade ili na onome što su smatrali da predstavlja minimalnu moralnu osnovu (npr. opravdanje minimalne vlade na osnovu prosperiteta koji spontano obezbeđuje slobodno tržište bez vladinog mešanja) ili ukazivanjem na opasnosti od samovoljne prinude vlade.⁵⁰ Ovaj drugi način zahteva dopunu u vidu neophodnosti dovođenja vlasti u okvire prava u cilju zaštite individualnih prava i sloboda (ideja vladavine prava).

Međutim, valja naglasiti da najveći broj pristalica klasičnih liberalnih vrednosti nikada nije prihvatao čist spencerovski teorijski model minimalne države, prihvatajući da liberalna država može imati niz servisnih funkcija koje prevazilaze obezbeđenje pravde i zaštitu individualnih prava.⁵¹ Zato je u mo-

⁴⁹ Rousseau, J. J., *Društveni ugovor*, Filip Višnjić, Beograd, 1993., str. 38.

⁵⁰ Ryan, A., *The Making of Modern Liberalism*, Princeton University Press, New Jersey, 2012., str. 24.

⁵¹ Gray, J., *op. cit.* u bilj. 3, str. 98.

dernoj političkoj teoriji podesnije govoriti ne o minimalnoj već ograničenoj vladi. To znači da osim "klasične" funkcije minimalne države ona može obavljati još set određenih aktivnosti, a da se pri tome ne ugrozi ono zbog čega je ideja minimalne države i uobličena – individualna sloboda. Stav iz prve polovine XIX veka o apsolutnoj štetnosti državne intervencije ne može biti prihvaćen, ali upozorenje da osetniji državni intervencionizam predstavlja pretnju slobodi ostaje. Jer, kada bi se vlada ograničila isključivo na Spencerovu "odgovarajuću sferu delanja", ostalo bi otvoreno pitanje finansiranja minimalne funkcije države. Stoga, budući da ne daju odgovor na ovo pitanje, možemo kazati da su Spencerova i Nozickova koncepcija minimalne države na klimavim nogama.

Ideal minimalne države danas treba shvatiti kao ideal ograničene vladavine. Vlast mora biti ograničena svojom svrhom (zaštita individualne slobode) i u okvirima prava. U takvoj državi vlada može preduzimati određene aktivnosti pored one osnovne, a da pri tome ne uzurpira individualnu slobodu. Oporezivanje ne treba shvatiti kao narušavanje svetog prava na imovinu, već, shodno principu jednakosti tretmana, insistirati na proporcionalnom oporezivanju (ista poreska stopa bez obzira na visinu dohotka) kao pravičnijem sa aspekta ekonomske efikasnosti, umesto na progresivnom koje urušava navedeni princip podrazumevajući da veći teret fiskalne konsolidacije treba da snose imućniji građani. Vladavina prava treba da bude jedan od stožera političkog sistema, ali se mora shvatiti kao politički ideal, odnosno kao vladavina onoga što zakon treba da bude a ne kao vladavina određenog zakona, jer zakon ne mora uvek imati sve karakteristike koje bi trebalo da ima. Istina, pitanje pravednosti zakona zbog različitog shvatanja pravde ostaje krajnje diskutabilno, ali postoji jedno merilo koje je u takvim okolnostima najprihvatljivije da bi se odredilo da li je nešto pravedno ili nije. To merilo jeste upravo princip jednakosti svih pred zakonom, noseći princip ograničene vladavine. Jer, taj princip je u modernoj političkoj teoriji od esencijalnog značaja za slobodu. Kako je istakao Hayek, jedan rob neće postati slobodan ako samo dobije pravo da glasa, ili ako bude uživao u raskoši i udobnosti ili pak ako stekne moć nad drugima ljudima. Ništa od navedenog ne može promeniti njegovu zavisnost od proizvodnje volje njegovog gospodara – "Ali samo ako je potčinjen istim zakonima kao svi njegovi sugrađani, ako je zaštićen od proizvoljnog hapšenja i slobodan da bira sopstveni posao, i ako je u mogućnosti da poseduje i stiče svojину, nijedan drugi čovek ili grupa ljudi ne može ga prinuditi da izvršava njihove naredbe."⁵² Tako

⁵² Hayek, F. A., *op. cit.* u bilj. 36, str. 26.

i građani, da bi bili uistinu slobodni, moraju imati jednak tretman od strane vlade. Jer, ako bi samo nečija imovina ili prihodi bili predmet oporezivanja, ti građani bi, baš kao i rob u Hayekovom primeru, zavisili od proizvoljne volje njihovog gospodara, tj. vlade. U tom smislu, proceduralno shvatanje pravde jeste najprihvatljivije. A to shvatanje je primereno minimalnoj vladi, odnosno preciznije – ograničenoj konstitucionalnoj vladi, koja se prema pojedincima ne ponaša paternalistički već dostojanstveno i odgovorno, garantujući im jednakost pred zakonom, autonomiju i slobodu izbora.

Summary

Marko Dokić*

THE IDEA OF THE MINIMAL STATE IN MODERN POLITICAL THEORY

The author analyzes the idea of the minimal state in modern political theory, as well as its development in the socio-historical context. Since the idea of the minimal state concerns the question of the role of government, which is primarily an ideological question, it is analyzed through the ideological prism of liberalism. Further, changes in the liberal tradition (classical liberalism, social liberalism, neoliberalism), transformations of the state and the feasibility of the theoretical concept of minimal state in the nineteenth and twentieth centuries are presented and scrutinized in more detail. The central part of the paper is devoted to an analysis of the characteristics of this political idea – its anthropological and philosophical basis, ideas that are inseparably linked with it (negative freedom, the rule of law, procedural conception of justice, spontaneous order of the market) and the problem of the proper sphere of government. Finally, the shortcomings and perspectives of the minimal state in modern political theory are examined.

Key words: minimal state, limited government, liberalism, laissez-faire doctrine, the rule of law

* Marko Dokić, Ph. D., Assistant Professor, Faculty of Law, University of Montenegro, 13. jula br. 2, Podgorica, Montenegro; markodokic@t-com.me

